

Nauk Matije Vlačića Ilirika o iskonskom grijehu: filozofske pretpostavke i teološke implikacije

Luka Ilić, *Milost, vjera i grijeh: Teologija Matije Vlačića Ilirika*, Edicija *Portreti*, prevela s engleskoga Melanie Ivančević (Pula: Zavičajna naklada »Žakan Juri«, 2014), 145 pp.

Naslov originala: *The Understanding of Sin in the Theology of Matthias Flacius Illyricus*.

Usp. i članak »The Understanding of Sin in the Theology of Matthias Flacius«, *Perichoresis* 4/2 (2006), pp. 211–244, koji sadržava treće poglavlje magistarskog rada.

Knjiga *Milost, vjera i grijeh: Teologija Matije Vlačića Ilirika* dr. sc. Luke Ilića¹ relativno je mali, ali podacima i temeljitom obradbom vrlo sadržajan spis o životu i djelu Matije Vlačića Ilirika (1520–1575), u kojem autor izlaže »Vlačićev nauk o istočnom grijehu od trenutka kad ga je prvi put oblikovao i iznio na javnoj raspravi, te kako se taj nauk razvijao kroz godine.« (p. 15) Ovu je temu Ilić obranio kao magistarski rad na Vrije Universiteit u Amsterdamu 2004. godine, zatim ga značajno doradio za hrvatsko tiskano izdanje i objavio u kolovozu 2014. kod pulskog nakladnika Zavičajna naklada »Žakan Juri« u ediciji *Portreti*. Posvetio ju je »Tulliu Voranu, vjernom prijatelju i izvrsnom suradniku i velikom štovatelju Flaciusa«. Prijevod s engleskoga potpisuje Melanie Ivančević. Recenzije potpisuju dr. Ivan Kordić i dr. Mate Križman.

¹ Dr. sc. Luka Ilić, teolog i povjesničar reformacije, rođen je 1969. u Karlovcu. Protestantску teologiju i povijest studirao je na sveučilištima u Amsterdamu, Bruxellesu i Philadelphiji (Sjedinjene Američke Države). Radio je kao profesor na Evangeličkom teološkom fakultetu u Osijeku te kao protestantski svećenik u Zemunu, Haddon Heights (New Jersey, USA) i Rijeci. U razdoblju od 2010. do 2014. godine djelovao je kao znanstveni suradnik u Leibniz-Institut für Europäische Geschichte u Mainzu. Doktorirao je tezom *Theologian of Sin and Grace: The Process of Radicalization in the Theology of Matthias Flacius Illyricus* u Lutheran Theological Seminary u Philadelphiji 2012. godine. Preradenu disertaciju objavio je pod istim naslovom kod nakladnika Vandenhoeck & Ruprecht u Göttingenu 2014. Od 2014. živi i radi kao župnik evangeličko-luteranske crkve u Ravensburgu i Meckenbeurenu u blizini Bodenskog jezera (Njemačka). Suraduje u organiziranju simpozija i zbornika o Vlačiću od 2006. godine. S Tulliom Voranom autor je mrežne stranice *Flacius.net* labinskog Narodnog muzeja pokrenute 2009. godine. Redoviti je suradnik *Lutherbibliographie* za časopis *Lutherjahrbuch*.

Knjiga se proteže na 145 stranica u osmini i obogaćena je pomno odabranim ilustracijama, mahom Vlačićevim portretima i naslovnicama probranih Vlačićevih djela, u svemu njih deset iz 16. stoljeća. Izdanje je opremljeno opsežnom »Bibliografijom«, koja se proteže na 20 stranica, a uključuje 38 primarnih i 147 sekundarnih izvora. »Kazalo imena« upućuje na 230 različitih osoba, a »Kazalo mjesta« sadržava 91 toponim. Tekst je popraćen sa 179 bilješki. Autor se na početku knjige zahvaljuje svima koji su mu pomogli pri istraživanju i pisanju magistarskog rada navodeći poimence 22 osobe, počevši od svoga mentora dr. Wima Jansea do svoje supruge dr. Angele Ilić (pp. 9–12). Čitatelj također može doznati da je autor u svrhu svog istraživanja posjetio 28 knjižnica od Pule i Beograda do Strasbourga i Toronta. Ilićev ustrajan rad u knjižnicama potvrđuju i naslovnice Vlačićevih djela s njegovim vlastoručnim posvetama Georgu Neckeru iz Lindaua, objavljene na p. 27 i 31.

Životni put Matije Vlačića Ilirika

Prvo poglavlje Ilićeve knjige prati biografiju Matije Vlačića Ilirika (Labin, 1520. – Frankfurt, 1575): djetinjstvo i obrazovanje, susret s Martinom Lutherom i zatim neprestano seljenje: Magdeburg i Jena, Regensburg i Antwerpen, Strasbourg i Frankfurt na Majni (pp. 17–42). Uza znanstveni tekst, popraćen bilješkama i citiranjem izvora, autor Ilić, sasvim ravnopravno golim činjenicama, u kratkim, nenapadnim osvrtima nabacuje Vlačićeve socijalne, obiteljske, duhovne i karakterne vlastitosti. Ne propušta spomenuti da je Vlačić bio siromašan i da su mnogi prema njemu kao nadarenom studentu bili vrlo blagohotni (p. 18). Vlačićevo preseljenje iz Basela u Tübingen (nisam našao godinu preseljenja) i susret s Matijom Grbićem popraćen je ovim riječima koje ne moraju nužno biti u znanstvenom radu, ali itekako mnogo govore o Vlačiću, a možda i o autorovu raspoloženju u tuđem svijetu:

»Nakon što je neko vrijeme slušao isključivo njemački jezik, Vlačić je napokon imao s kime razgovarati na svome materinskom jeziku, o svom djetinjstvu, voljenoj domovini i njezinim prirodnim ljepotama.« (p. 20)

Godine 1541. Vlačić se susreo s Martinom Lutherom u Wittenbergu. O tom vremenu autor izvještava ovako: »Vlačić je, prije no što se susreo s Lutherom, već tri godine bio u Njemačkoj, daleko od svoje voljene Istre, učio njemački jezik i trudio se prilagoditi potpuno drukčijoj kulturi i okružju.« (p. 23) I opet: »Premda je bio pozvan u Rostock, gdje mu je ponuđena katedra na teologiji, Ilirik je odlučio krenuti južnije, jer je tako bio bliže svojoj domovini.« (p. 35)

Polemički kontekst Vlačićeva mišljenja

Drugo poglavlje opisuje Vlačićevu teologiju u kontekstu događaja u 16. stoljeću vezanih za reformaciju. Autor prvo zapaža što je glavna tema Vlačićeve teologije:

»U njegovom cjelokupnom teološkom korpusu prevladava tema zla te da čovjek nije u stanju činiti dobro bez pomoći, odnosno Božje milosti.

<...>

Unutarnje borbe koje je vodio s grijehom koji ga je mučio i toliko ga deprimirao da su ga opsjedale čak i misli o samoubojstvu, utjecale su na njegovo viđenje antropologije.« (p. 43)

U drugom poglavlju Ilićeve knjige nižu se teološki prijepori, u kojima je Vlačić bio protagonistom. Takvih je prijepora Ilić obradio sedam.

Adijaforistički prijepor: Da bi okončao ratovanja, Philip Melanchthon pristao je 1547. na augsburški Interim, a time i na ustupke protestanata pred nekim običajima i obredima Rimske crkve, koje je sam nazvao 'nebitnim stvarima' (*adiaphora*). Vlačić je pokušao uvjeriti svoga učitelja da odustane od Interima, a kad ni nakon nekoliko pokušaja nije uspio, napustio je Wittenberg i iz Magdeburga 1549. brojnim polemičkim spisima pokrenuo adijaforistički prijepor. Budući da su njemački svjetovni vladari nametali rješenja mjesnim crkvama, Vlačić se tom prilikom snažno založio za odvojenost crkve od države (pp. 44–47) i time dotaknuo važnu temu – iz političke filozofije. Štoviše, *Magdeburška vjeroispovijest* (1550) sadržavala je »nauk o odupiranju nadređenoj [svjetovnoj] vlasti« (p. 46).

Majorov prijepor: Dok se u svom djelu *Auslegung des Glaubens* (1550) zalagao za tezu da su dobra djela nužna za spasenje, Georg Major napao je i Matiju Vlačića, a on mu je uzvratio polemičkim spisom te se ovaj soteriološki prijepor proširio i potrajao (pp. 49–51).

Osianderov prijepor: Nürnberški reformator Georg Osiander s katedre u Königsbergu izrekao je 1549. godine nauk da čovjek biva opravdan time što Bog u njemu prebiva ili ga ispunjava, a ne time što mu Bog pripisuje pravednost, kako su naučavali luterani, među njima i Vlačić, koji mu je prvi put uzvratio spisom *Verlegung der Bekenntnis Osiandri von der Rechtfertigung der armen Sünder* (1552), da bi zatim objavio još dvadesetak spisa protiv Osianderova nauka o opravdanju (pp. 52–54).

Schwenckfeldov prijepor: Šleski plemić Kaspar Schwenckfeld u svojim je propovijedima i napokon u knjizi 1551. godine zastupao osobit spiritualistički

pristup Bibliji te stekao velik broj pristalica. Vlačić se tom nauku suprotstavio prvo knjigom *Von der heiligen Schrift und ihrer Wirkung* (1553), a zatim ga u spisima nastavio osporavati sve do 1559. godine. Labinjanin je zastupao stav da se Bog s ljudima susreće u svojoj Riječi, bilo da je ona uklesana u kamen ili zapisana na papiru, a slijedom toga susreće se i u sakramentima, dok je Schwenkfeld crkvene obrede, uključujući i Večeru Gospodnju, smatrao beskorisnima za kršćane i sam je od njih odustao (pp. 55–57).

Drugi prijepor oko sakramenata: Nauk o Gospodnjoj večeri, koji su švicarski reformatori Bullinger i Calvin objavili 1551. godine, doveo je do spora s luteranima. Vlačić se u prijepor uključio tek 1557. kad je s drugim magdeburškim svećenicima objavio *Confessio fidei de Eucharistiae sacramento*, što je bio izravni odgovor Calvinu, a ujedno obrana stava o prisutnosti tijela i krvi Kristove u Večeri Gospodnjoj, i to argumentima iz Svetoga pisma. Te, 1757. godine spor je i izglađen na kolokviju u Göppingenu. Prijepor je obnovljen 1565. kad je Vlačić objavio *Demonstrationes evidentissimae XXX de praesentia distributionisque corporis ac sanguinis Christi in sacra Coena (Trideset najočitijih dokaza o prisutnosti i razdiobi tijela i krvi Kristove u svetoj Večeri)*, a odgovorio mu je Théodore de Bèze (Theodorus Beza), Calvinov nasljednik u Ženevi, spisom »protiv posve lažnih dokaza Matije Vlačića Ilirika«. Oba su ustrajala u pisanju jedan protiv drugoga (pp. 57–61).

Sinergistički prijepor: Vlačić je 1558. objavio spis *Refutatio propositionum Pfeffingeri de libero arbitrio*, kojim se suprotstavio Pfeffingerovim tezama o slobodnoj volji, napose tezi »da čovjek ima ulogu u svom obraćenju.« (p. 62) A kad je Victorin Strigel, Vlačićev kolega iz zbornice Sveučilišta u Jeni, javno podupro Pfeffingera, bio je pripremljen teren za sljedeći prijepor, po velikom Labinjaninu nazvan Vlačićevim prijeporom.

Vlačićev prijepor: Prijepor je započeo javnom disputacijom koja je na weimarskom dvoru održana od 2. do 8. kolovoza 1560. u 13 sesija. Suprotstavili su se Matija Vlačić Ilirik i Victorin Strigel, oba sveučilišni profesori u Jeni. Svaki je uoči rasprave zapisao sedam teza o slobodnoj volji. Moderator rasprave bio je dvorski kancelar Christian Brück, koji je unaprijed sastavio pravila ponašanja. Strigel je u raspravu uključio filozofsku terminologiju, a Vlačić, koji se zalagao za biblijsku, morao je, da bi odgovorio Strigelu, također posegnuti za filozofskom terminologijom. Strigel je tvrdio: »Iskonski grijeh jest akcident«, a Vlačić: »Iskonski grijeh jest supstancija.« (pp. 63–67) Ilić je kratko opisao posljedice weimarske rasprave: Vlačić je izgubio i posao i ugled među protestantima, napokon je protjeran iz Jene, napustili su ga i neki od najboljih suradnika i prijatelja, a pastori i profesori teologije koji su podupirali njegov nauk o iskonskom grijehu bili su proganjani i otpušteni sa svojih radnih mjesta;

Vlačić se do smrti branio od optužaba za manihejsko krivovjerje. Vlačićev prijedor izazvao je raskol među gnezo-luteranima, a Vlačića su napadali i filipisti. Zaključno je, iz protestantske perspektive, Ilić izrekao ovu trpku ocjenu Vlačićeva nastupa tijekom javne rasprave u Weimaru 1560. godine:

»Baš je u ovoj raspravi Vlačić okaljao svoj ugled i do današnjih ga se dana sjećaju zbog stvari koje je izrekao tih nekoliko ljetnih dana. Zagovarajući pasivnost čovjeka u samom obraćenju i podržavajući nauk o iskonskome grijehu, izjavio je da je grijeh supstancija paloga čovjeka.« (p. 63)

Šest teoloških prijedora, u kojima je Vlačić bio protagonist od 1549. do smrti, pružaju, uvjeren je Ilić, cjelovit kontekst za analizu Vlačićeve teološke misli.

Tri postaje u razvoju Vlačićeva prijedora

Nakon takve pripreme Ilić je u trećem i posljednjem poglavlju »Grijeh u teologiji Matije Vlačića Ilirika« kronološki prikazao Vlačićevu hamartologiju (nauk o grijehu, pp. 74–108). Pritom se oslonio na tri Vlačićeva spisa kao tri postaje u razvoju Vlačićeva prijedora:

1. dokumentaciju kolovoške rasprave u Weimaru 1560. objavljenu u *Disputatio de originali peccato et libero arbitrio inter Matthiam Flacium Illyricum et Victorinum Strigelium* koja sadržava početna Vlačićeva stajališta;
2. razrađen nauk o grijehu objavljen u šestoj raspravi »De peccati originalis aut veteris Adami appellationibus et essentia«, koju je Vlačić uvrstio u drugi svezak svoga veledjela *Clavis Scripturae sacrae* (1567);
3. obrana *Defensio sanae doctrinae de originali iustitia et iniustitia aut peccato* (1570), koju je Vlačić napisao u rujnu 1570. da bi spriječio izgon iz Strasbourga ili bar priskrbio utočište u gradiću Lindauu.

Pogleda li se popis Vlačićevih djela u bibliografiji Ilićeve knjige, lako se uviđa da je Vlačić od 1561. do 1570. objavio više djela ili inačica svojih djela, primjerice 1568. i 1569. godine, koja su usredotočena na narav iskonskoga grijeha, ali je autor, čini nam se opravdanim u okvirima jednoga kraćega prikaza, odlučio analizirati tri tiskana djela koja dobro karakteriziraju razvoj Vlačićeve hamartologije.

Weimarskoj disputaciji kao ishodištu prijedora o iskonskom grijehu Ilić je posvetio dužnu pozornost. Nakon što je prikazao shemu Vlačićeva temeljnoga silogizma u kojem zaključak glasi: čovjek nije u stanju doprinijeti svom spasenju čineći dobra djela, opisao je i Strigelove proturazloge: supstancija

čovjekova ostala je ista i nakon iskonskoga grijeha pa je iskonski grijeh tek akcident povezan sa slobodnom voljom. Strigel je, prema Melanchthonu, u raspru uveo dva ključna metafizička pojma: supstanciju i akcident, tako da je Robert Schultz, s pravom upozorava Ilić, zaključio »da je Vlačić bio navučen na izjavu da je grijeh supstancija čovjekove naravi« (p. 65). Vlačić se, razjašnjava Ilić, pozivao i na Lutherovu tezu u različitim varijacijama: »iskonski grijeh nije akcident nego spada na samu supstanciju i bit čovjeka« ili »grijeh je moja narav« (p. 81, u bilješci 126; p. 87, u bilješci 135). U zaključku svoje analize weimarske disputacije Ilić je ustvrdio: »Vlačić je napravio i distinkciju između čovjekove formalne i materijalne supstancije koju je sam osmislio.« (p. 82) Bilo je prikladno i tu temu potkrijepiti izvornim navodima iz Vlačićeva djela.

Pod vidom teološke antropologije Ilić je obradio i raspravu »De peccati originalis aut veteris Adami appellationibus et essentia«, koju je Vlačić uvrstio u *Clavis Scripturae sacrae* i u njoj izložio svoj nauk o grijehu u razvijenom obliku. Kako je Vlačić tom prilikom izložio svoje razlikovanje niže i više formalne supstancije, pri čemu je koristio izričaj *substantia formalis aut forma supstantialis* (p. 85, u bilješci 131), tj. pridao isto značenje formalnoj supstanciji i supstancijalnoj formi, to dakako postavlja visoke zahtjeve pred tumačitelje Vlačićeva nauka. Pisac je uočio i to da je za Vlačića biblijski nazivak *imago* na neki način sličan filozofskom nazivku *forma* (p. 85). Ilić je također prikazao i osnovnu Vlačićevu shemu o trostrukom statusu čovjeka u povijesti spasenja: sloboda cjelovitoga čovjeka, ropstvo paloga čovjeka, oslobođenje otkupljenoga čovjeka (pp. 85–86). Što se tiče razumijevanja grijeha, Ilić je ovako prigovorio velikom Labinjaninu:

»Po mom shvaćanju Vlačić je samo opisao posljedice koje je iskonski grijeh proizveo, no nije uspio definirati sam grijeh pa se vratio Lutheru kako bi dokazao svoje stajalište, <...>« (p. 87)

Osim toga Ilić je izvrsnim odabirom navoda pokazao da Vlačić pojam slobodne volje shvaća na tri načina: »Slobodna volja je <...> sam čovjekov um i volja, također i razumska duša«, stvorena kao »najbolji dio slike Božje« (p. 88). Time je još jedan filozofski nazivak, *anima rationalis*, ugrađen u temelje Vlačićeve teološke antropologije. Prikaz Vlačićeve rasprave iz 1567. godine Ilić je završio analizom njegova pojma iskonskoga zla, potkrijepivši svoje osnovne uvide izvrsnim navodima.

Naposlijetku se Ilić opširno (na pp. 92–108) pozabavio poznim, a kratkim Vlačićevim spisom koji je i po sadržaju i po naslovu pripadao žanru obrane: *Defensio sanae doctrinae de originali iustitia et iniustitia aut peccato* (1570). Nakon što je dokazao da je obrana upućena obrazovanim čitateljima, pojed-

nako znalcima Biblije i znalcima grčkoga jezika i baštine, Ilić je najviše truda uložio u prikaz Vlačićeva 'zdravog nauka'. Prvo je obradio kako je Vlačić upotrijebio pojmove tvornoga, oblikovnoga i svršnoga uzroka (*causa efficiens, causa formalis, causa finalis*) da bi bolje razjasnio kako je padom čovjek iskvaren u srži, čime je upozorio na još jedan Vlačićev potporanj iz Aristotelove filozofije – nauk o četirima uzrocima. Sam Ilić taj Vlačićev uvod opravdano kvalificira kao »trostruko filozofsko rezoniranje« (p. 97). Druga je velika tema Vlačićeve obrane poimanje Božjega moralnoga zakona i Ilić se posebno, s pomoću navoda, potudio prikazati četiri načina promišljanja o Božjem zakonu kako ih je Vlačić prepoznao i tumačio (pp. 98–100). Uz treću temu o grijehu, zapaža Ilić, izložio je Vlačić argumente »u nekom spiralnom obliku« (p. 100) i povezo je s temom o Bogu Stvoritelju:

»Tražeći uvijek dobre plodove, Bog prije svega traži dobro stablo i korijen.« (p. 103)

U opreci spram učinaka grijeha Vlačić je posebno istaknuo učinke Otkupljenja, oslonivši se na Poslanicu Rimljanima apostola Pavla (Rim 8, 7), te izrijeком govorio »o novom stvaranju u Kristu, novom stvorenju, novom čovjeku« (p. 105). Na kraju spisa, da bi se obranio od optužbe za krivovjerje koja je iz protestantskih redova stizala s više strana, uputio je Vlačić zahtjev da ga se sasluša pred nepristranom crkvenom sinodom, ali je, utemeljeno prosuđuje Ilić, istodobno bio »prilično uvjeren da je njegovo stajalište u skladu sa Svetim pismom i Lutherovim učenjem« (p. 107) te ga nije bio spreman mijenjati. Stoga je Ilić oprezno zaključio:

»Čini se da mu je od jedinstva među njegovom braćom luteranima bilo važnije pridržavati se ortodoksnog nauka.« (p. 107)

Analiza triju Vlačićevih spisa, koji označuju početnu, središnju i završnu formu Vlačićeva nauka o iskonskom grijehu, a pisac ju je ostvario u trećem poglavlju svoje knjige, postavila je visoke zahtjeve i pred prevoditeljicu i pred izdavača, a postavlja ih jednako tako i pred čitatelja, ako se doista želi obogatiti novim spoznajama o Vlačićevoj teološkoj antropologiji. A upravo su se pri pripremi i tiskanju toga trećega poglavlja potkrali neki propusti na koje treba upozoriti. Prevoditeljica na p. 97 poseže za nazivkom 'konačni uzrok', zacijelo u engleskom izvorniku *final cause*, a prema navodu na p. 96 i slijedu autorova izlaganja, tu može biti riječ samo o svršnom ili finalnom uzroku. Nosivi latinski nazivak *forma substantialis*, u engleskom izvorniku *substantial form*, prevoditeljica na p. 84 prevodi i kao 'oblik supstancije' i kao 'supstancijalni oblik'. Uporaba jednog te istoga stručnoga nazivka u istom kontekstu zahtijeva

da se primijeni jedno te isto rješenje, a nazivak 'oblik supstancije' sigurno nije dobro rješenje. Dok je korektura hrvatskoga teksta provedena uzorno, to se ne može reći za latinske navode u bilješkama. Latinski navodi koji su zahtijevali pomniju korekturu nalaze se u bilješkama 101, 117 i 136. Prijevod navoda na p. 85 preslobodan je u odnosu na latinski izvornik u bilješci 131, a dijelom i nerazumljiv: izričaj *facit imaginem et filium diaboli*, ključan za Vlačićevu argumentaciju, u hrvatskom prijevodu nije očuvan, a u Ilićevu engleskom prijevodu jest: *he is the image and son of the devil*.

Karakter i povijesna fortuna Vlačićeva nauka o iskonskom grijehu

U zaključku svoje knjige o Vlačićevu poimanju iskonskoga grijeha osvrnuo se Ilić na karakter i povijesnu fortunu toga Vlačićeva nauka. Njegovo su čitateljstvo bili teolozi, najčešće intelektualni protivnici, a veliki je Labinjanin, ističe Ilić, »bio jako isključiv prema onima za koje je smatrao da su odlutali od istine i nije bio spreman ublažiti svoj stav prema njima.« (p. 108) Štoviše, podsjetivši na posljedice Schwenkfeldova prijevora, Ilić zaključuje: »Princip koji je tražio da primjenjuju kada je o njemu bila riječ (*Gedanken sind zolfrei*) on sam nije primjenjivao na one s kojima je bio u sukobu.« (p. 109)

Lutherov nauk *sola gratia* Vlačić je dodatno radikalizirao tvrdnjom da je Adamov grijeh toliko izopačio čovjeka da je čovjek, prvobitno 'slika Božja' (*imago Dei*), postao ništa drugo doli 'slika đavolja' (*imago diaboli*). Zbog te i srodnih tvrdnja Vlačića su teolozi iz protestantskih redova optuživali za širenje manihejskog krivovjerja, a on sam nije bio spreman 1571. potpisati nacrt dokumenta koji je u kasnijoj inačici postao glavnim doktrinarnim dokumentom protestantizma *Formula Concordiae*. Promišljajući nad osnovnom Vlačićevom tvrdnjom, Ilić je zauzeo stav da Vlačićevo poimanje iskonskoga grijeha nije bilo ništa radikalnije od Lutherova (p. 110). A upozorio je i na to da je Vlačićev stav o potpunoj iskvarenosti čovjeka kao posljedici iskonskoga grijeha »možda samo u drugom obliku« nastavio živjeti unutar kalvinizma, osobito nakon sinode u Dordrechtu 1618. godine, na kojoj je usvojen nauk o potpunoj grešnosti ljudske naravi (p. 111).

Napokon, Ilićeva knjiga uspješno dokumentira i filozofsku dimenziju Vlačićeva prijevora odnosno spisa u kojima je Vlačić ustrajno i neumorno izlagao svoj nauk o iskonskom grijehu. Sam pisac zaključuje predgovor rečenicom: »Također spominjem filozofski utjecaj na Vlačića, koji je neophodan kako bismo u potpunosti razumjeli slijed njegovih misli.« (p. 16) Njegova knjiga nudi mnogo više – pregršte navoda iz latinskoga Vlačića, koji pokazuju i dokazuju kako je veliki Labinjanin posezao za filozofskim pojmovima gradeći svoju teološku

antropologiju: *substantia, accidens, forma substantialis, anima rationalis, causa efficiens, causa formalis, causa finalis*, kako je redovito upozoravano u ovoj prosudbi. Stoga Ilićeva knjiga neposredno, na vrelima triju Vlačićevih spisa, potvrđuje ono što je već otprije u različitim obrisima poznato: spisi Vlačićeva prijepora – upravo zbog argumentacije koja se služi filozofskim pojmovima – pripadaju hrvatskoj filozofskoj baštini, a osobito obogaćuju njezinu protestantsku sastavnicu u 16. stoljeću.

Draženko Tomić i Ivica Martinović